Урок. Літературна мова та її норми

Урок засвоєння нових знань і формування умінь (комбінований) · 45 хв

«Ми як скарб нетлінний мову рідну мусимо нащадкам передать» — Д. Білоус

Проблемне питання уроку: Чому людина, яка з дитинства вільно говорить рідною мовою, усе одно мусить вчитися її норм?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень або учениця записує означення норми літературної мови та культури мовлення. • Називає сім видів мовних норм і до кожного наводить приклад із підручника. • Називає ознаки зразкового мовлення й три причини порушення норм.	• Визначає вид норми, яку ілюструє поданий приклад. • Знаходить у реченні порушення норми й виправляє його. • Пояснює, чому форма «молодший брата» є помилкою, а «молодший за брата» нормативною.	• Усвідомлює значення мовної норми для спілкування й професійної діяльності. • Береже рідну мову як скарб, який передають нащадкам.

Базові поняття і терміни

норма літературної мови, нормативне й ненормативне мовлення, культура мовлення, кодифікація, орфоепічна норма, лексична норма, зразкове мовлення.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- письмовий мозковий штурм (відповідь одним рядком у зошиті)
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею видів норм
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- Підручник «Українська мова. 10 клас» (Голуб, Новосьолова), § 4, с. 13 і 14

- Таблиця «Норми української літературної мови» на екрані або дошці (вид норми, що регулює, приклади)
- Таблиця «Ознаки зразкового мовлення» (змістовність, логічність, багатство, точність, виразність, доречність, правильність)
- Картки з реченнями для редагування з вправи 46 підручника
- Орфографічний словник української мови для довідки

Демонстрації

- Таблиця видів норм із прикладами (орфографічна — споконвіку, м’ята, Софійський собор; морфологічна — душею, Львова, найближчий) — учні помічають, що кожна норма регулює свою сферу мови
- Три пари на дошці (ходю й ходжу, молодший брата й молодший за брата, тактовний і тактичний) — учні помічають, що в перших двох парах нормативним є лише один вислів, а в третій обидва слова нормативні, але мають різне значення
- Таблиця «Ознаки зразкового мовлення» на слайді — учні помічають, що правильність є лише однією з семи ознак

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — вірш В. Симоненка «Квіти» як матеріал для перевірки, чи дотримано норм у художньому тексті (Голуб, с. 14 і 15)
- Громадянська освіта — приклади професій (дипломат, юрист, журналіст, менеджер), для яких культура мовлення є показником фахової здатності (Голуб, с. 14)

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці ви вивчали походження та розвиток української мови й діалекти, тож сьогодні з’ясуємо, чим літературна мова відрізняється від діалектного мовлення.

Наступний урок: На наступному уроці ви працюватимете зі словниками та іншими лексикографічними джерелами, де норми закріплено.

Безпека

- Під час роботи в парах картки передавайте з рук у руки, не вставайте з місць і не пересувайтеся класом без дозволу вчителя.
- Проєктор і екран вмикає лише вчитель, учні не торкаються кабелів і не дивляться в промінь проєктора.
- Орфографічним словником користуйтеся за партою, зберігайте його на столі так, щоб він не впав у проході.

- Якщо вчитель дозволить перевірити слово у смартфоні, користуйтеся лише довідковим сайтом зі словником і не переходьте за рекламними посиланнями.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й читає епіграф.

Учні: Вітаються, відкривають зошити й підручники, слухають епіграф.

Тема уроку «Літературна мова та її норми». Епіграф «Ми як скарб нетлінний мову рідну мусимо нащадкам передать» (Д. Білоус).

Актуалізація 5 хв

Учитель: Нагадує, що на попередньому уроці йшлося про походження української мови та діалекти. Читає п’ять запитань, кожне учні записують одним рядком у зошиті, потім учитель оголошує відповіді.

Учні: Кожен письмово відповідає на запитання одним рядком, потім звіряє записане з відповідями вчителя й виправляє.

Мозковий штурм, п’ять запитань. 1. Яку форму національної мови називають літературною? Очікувана відповідь. Унормовану, регламентовану, відшліфовану форму національної мови. 2. Яка найістотніша ознака літературної мови? Очікувана відповідь. Унормованість, тобто наявність усталених мовних норм. 3. Чи однакова літературна мова для всіх, хто нею послуговується? Очікувана відповідь. Так, завдяки унормованості вона однакова на всій території поширення. 4. Які чотири рівні має мовна система? Очікувана відповідь. Фонетичний, морфемний, лексичний і синтаксичний. 5. Який рівень мови найчутливіший до змін у суспільстві? Очікувана відповідь. Лексика, у ній з’являються нові слова, а інші зникають.

Мотивація 3 хв

Учитель: Записує на дошці три пари висловів і просить учнів сказати, чи зрозуміло їм кожен із них. Ставить проблемне питання уроку.

Учні: Читають пари, відповідають усно, що всі вислови зрозумілі, і пробують пояснити, чому в перших двох парах нормативним є лише один вислів, а в третій слова не можна взаємно замінювати.

Пари на дошці. 1) ходю й ходжу; 2) молодший брата й молодший за брата; 3) тактовний і тактичний. Питання вчителя. Чи зрозумілий вам кожен із цих висловів? Очікувана відповідь. Так, зрозумілі обидва в кожній парі. Питання вчителя. Чому ж у літературній мові правильним уважають лише ходжу,

молодший за брата і до того ж розрізняють тактовний і тактичний? Очікувана відповідь. Учні висловлюють здогади, чекаємо відповіді в кінці уроку. Проблемне питання. Чому людина, яка з дитинства вільно говорить рідною мовою, усе одно мусить вчитися її норм?

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Спочатку керує читанням тексту підручника, потім роздає парам таблицю видів норм і, нарешті, веде спостереження за помилками та ознаками зразкового мовлення. Показує демонстрації поруч із відповідними поясненнями.

Учні: Читають текст підручника й записують означення, у парах заповнюють таблицю видів норм, спостерігають за прикладами порушень і складають схему причин помилок.

Активність 1. Робота з текстом підручника (6 хв). Учні читають у підручнику Голуба й Новосьолової § 4 на с. 13 і 14 означення норми літературної мови й культури мовлення, а також про те, як мовець опановує норми. Завдання. Запишіть у зошит означення норми літературної мови та культури мовлення власними словами і дайте відповідь, як мовець опановує норми. Очікувані відповіді. Норма літературної мови є сукупністю загальноприйнятих правил, якими послуговуються мовці в усному й писемному мовленні. Культура мовлення передбачає дотримання усталених мовних норм та доцільне використання мовних засобів з урахуванням мети й ситуації спілкування. Норми мовець опановує впродовж усього життя, переважно наслідуючи мовленнєву практику інших, але щоб усвідомити їх і якнайповніше користуватися ними, треба спеціально навчатися (Голуб, с. 14). Додаткове джерело. Мовна норма має ознаки гнучкої стабільності й варіантності (Заболотний, с. 16). Продукт активності. Два означення й відповідь у зошиті. Активність 2. Заповнення таблиці в парах (7 хв). Демонстрація. На екрані таблиця видів норм без останнього стовпчика. Учні в парах добирають до кожного виду, що він регулює, і зіставляють з прикладами. Таблиця (Голуб, с. 13 і 14). Орфоепічна норма регулює правильність вимови звуків, звукосполучень і наголошування слів. Орфографічна регулює написання слів, наприклад споконвіку, м'ята, Софійський собор. Лексична регулює вживання слів у властивих їм значеннях, наприклад випрасувати одяг, погладити по голівці. Морфологічна регулює творення граматичних форм різних частин мови, наприклад душею, Львова, найближчий. Синтаксична регулює побудову словосполучень і речень, наприклад «Сніг лежить незайманим обрусом» (Д. Корній). Пунктуаційна регулює вживання розділових знаків. Стилістична регулює використання мовних засобів відповідно до стилю мовлення, наприклад шановні колеги, любі малята. Продукт активності. Заповнена таблиця із семи видів норм у зошитах. Активність 3. Спостереження за прикладами й схема причин (8 хв). Демонстрація. На дошці вислови з мотивації, які учні тепер можуть пояснити. Питання. Що спільного в цих помилках і чим вони різняться? Очікувані відповіді. Усі порушують норму. Форма «ходю» виникла під впливом діалектної вимови, а літературна форма ходжу. Вислів «молодший брата» свідчить про незнання законів синтаксичної сполучуваності слів, нормативно «молодший за брата». Слова тактовний і тактичний мають близьке звучання, але відмінне лексичне значення, тому їх легко сплутати (Заболотний, с. 16 і 17). Демонстрація. Таблиця «Ознаки зразкового мовлення» на слайді. Правильність, тобто додержання всіх норм літературної мови, є лише однією з семи ознак. Інші ознаки такі. Змістовність передбачає вичерпно розкрити тему без зайвого. Логічність вимагає послідовності викладу. Багатство означає різноманітні мовні засоби без невиправданих повторень. Точність вимагає слів, що точно передають думку. Виразність дозволяє яскраво передати думку. Доречність враховує стиль мовлення й ситуацію спілкування (Голуб, с. 15). Продукт активності. Схема у зошиті з трьома причинами порушення норм (діалектна вимова, незнання сполучуваності слів, сплутування близьких за звучанням слів) і переліком семи ознак зразкового мовлення.

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає картки, організовує виконання чотирьох завдань, перевіряє фронтально.
Учні: Виконують завдання письмово в зошитах, самостійно й у парах, звіряють відповіді.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Повертається до проблемного питання, пропонує прийом «Одне речення» і два усних запитання.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання одним реченням, а решту запитань обговорюють усно.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Оголошує й коротко пояснює базове завдання та завдання за вибором.
Учні: Записують домашнє завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Визначте вид норми, яку ілюструє кожна група прикладів. Перша група споконвіку, м'ята, Софійський собор. Друга душею, Львова, найближчий. Третя шановні колеги, любі малята.
Відповідь: Приклади споконвіку, м'ята, Софійський собор ілюструють орфографічну норму. Приклади душею, Львова, найближчий ілюструють морфологічну норму. Приклади шановні колеги, любі малята ілюструють стилістичну норму.

2. Відредагуйте речення з вправи 46. 1) Є виключення з правил. 2) Не збираюся доказувати свою правоту. 3) Мені добавити до сказаного нічого. 4) Зайду другим разом.
Відповідь: 1) Є винятки з правил. 2) Не збираюся доводити свою правоту. 3) Мені додати до сказаного нічого. 4) Зайду іншим разом.

3. Зробіть правильний вибір слів, що характеризують мовлення сучасного фахівця. Мовлення має бути (правильним чи вірним), (змістовим чи змістовним), (професійним чи професіональним).
Відповідь: Мовлення має бути правильним, змістовним, професійним.

4. Назвіть причину порушення норми в кожному вислові й виправте його. 1) Ходю до школи пішки. 2) Він молодший сестри. 3) Тактична людина ніколи нікого не образить.
Відповідь: 1) Це вплив діалектної вимови, нормативно «Ходжу до школи пішки». 2) Це незнання законів синтаксичної сполучуваності слів, нормативно «Він молодший за сестру». 3) Це сплутування слів з близьким звучанням і відмінним лексичним значенням, нормативно «Тактовна людина ніколи нікого не образить».

Диференціація

Сильним: Складіть мінітекст із чотирьох або п'яти речень про те, чому фахівцеві (на ваш вибір) важливо дотримуватися мовних норм, і підпишіть, до яких видів норм належать три слова чи вислови з вашого тексту.

Підтримка: Скористайтеся зразком. Речення «Вона старша сестри» не відповідає нормі, бо порушено синтаксичну сполучуваність слів. Виправлення «Вона старша за сестру». Так само перевірте кожне своє речення з вправи 46 і запишіть, що саме змінили й чому.

Домашнє завдання

Базове: Прочитати § 4 (Голуб, с. 13 і 14), вивчити означення норми літературної мови й культури мовлення. Виконати вправу 46, відредагувавши речення 1, 2, 3, 5, 6 і 7 з підручника.

За вибором: На вибір. Створити пам'ятку «Кроки досягнення зразкового мовлення» за таблицею ознак (вправа 45) або закінчити речення 1 і 3 з вправи 47, дотримуючись норм літературної мови.

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (один рядок у зошиті) учні відповідають на проблемне питання уроку «Чому людина, яка з дитинства вільно говорить рідною мовою, усе одно мусить вчитися її норм?». Очікується, що норми опановують переважно наслідуванням, а щоб усвідомити їх і повно користуватися ними, треба спеціально навчатися. Далі два запитання усно. Яку з семи ознак зразкового мовлення вам найважче дотримуватися? Який вид норми вам сьогодні був найменш знайомий?

Історична довідка

Усталені мовні явища фіксують у словниках і граматиках, і таке закріплення норм називають кодифікацією (Шевчук, с. 17). Мовознавець П. Дудик пише, що мовець опановує норми впродовж усього життя, переважно наслідуючи мовленнєву практику інших (Голуб, с. 14).

Джерела:

- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 13
- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 13, 14
- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 14
- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 14, 15
- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 15
- Українська мова (Голуб, Новосьолова) 10 клас, с. 15, 16